

Kopie van:

Alphen, I.C. van (2002). Het verband tussen zinnen, grammatica, en Venetië. In Elffers, E. & Stroop J. (Ed.) *In verband met Jan Luij. 29 variaties op een thema, door vrienden en collega's, bij het afscheid van Jan Luij van de UvA* (Cd-rom)

Het verband tussen zinnen, grammatica en Venetië.

Ingrid van Alphen

Alhoewel ik Jan Luif al vanaf 1972 ken (aanvang studie, later samen in het faculteitsbestuur), werd mij pas twee jaar geleden in de Thalys van Parijs naar Amsterdam duidelijk dat wij al die tijd een gemeenschappelijke liefde deelden: Venetië. Omdat dit een moderne cd-rombijdrage moet worden zal ik - vanwege de lichtbeelden - het eerst over het grammaticaal verband tussen Jan Luif en Venetië hebben, om vervolgens het onderwerp 'pardoes' te veranderen in een kritische oproep aan Jan Luif om ook als grammaticus zijn blikken over de grens te richten, en wel over de grens van de zin in verband met de interpretatie van het woordje '*trouwens*'.

De grammatica van Venetië

Ter verklaring voor ons beider voorliefde voor Venetië zou men kunnen denken aan een voorliefde voor waterige steden, voor kunst en cultuur, of voor zon en lagune, maar bij nadere bestudering blijkt Venetië eigenlijk het snijpunt te vormen van ons beider belangstelling: Jan als **grammaticus**, ik als **sociolinguïste**. Wat is namelijk het geval?

Veel van de gebouwen die het gezicht van Venetië bepalen, zijn ontworpen door de architect Andrea Palladio (1508-1580). Andrea Palladio is, met zijn voorkeur voor harmonie en symmetrie, vastgelegd in zijn *I Quattro Libri dell'architettura* (1570), van grote invloed geweest op de westerse architectuur (Van Alphen 2002). Palladio ontwierp voor Venetië bijvoorbeeld de kerken San Francesco delle Vigna, **Il Redentore** (zie p. 5) en hieronder zien wij zijn **San Giorgio Maggiore**. Wil men in Amsterdam de invloed van Palladio zien, dan kan men langs het Paleis op de Dam lopen, omdat Jacob van Campen (1596-1657) dit naar de basisprincipes van Palladio bouwde. Nog even verder doorlopen naar Keizersgracht 319 en dan ziet men een huis met een fronton a la Palladio.

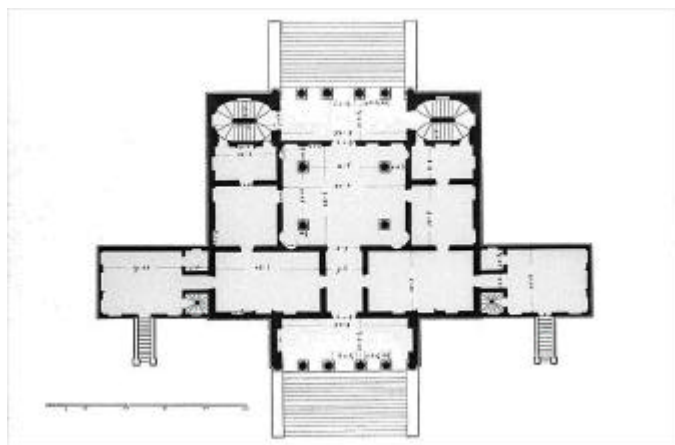
Venetië: San Giorgio Maggiore. Architect: Andrea Palladio. Opdracht: 1565

Maar wat heeft dit nu met grammatica te maken? Het antwoord op deze vraag ligt besloten in de levensgeschiedenis van Andrea Palladio en komt er op neer dat de basisprincipes van zijn gebouwen moeten worden opgevat als een **grammatica** en dat dit komt omdat zijn leermeester Trissino - in moderne termen - eigenlijk een **sociolinguïst** was.

Andrea Palladio werd als eenvoudige molenaarszoon geboren op 30 november 1508 te Padua, onder de naam Andrea di Pietro della Gondola. In 1524 wordt hij lid van de gilde der steenhouwers en metselaars van Vicenza. Pas op 30-jarige leeftijd worden Palladio's talenten als architect ontdekt door de dichter en grammaticus Giangiorgio Trissino (1478-1550).

Andrea en Trissino ontmoetten elkaar op 19 februari 1538 in Vicenza waar Andrea als bouwvakker aan een villa van Trissino werkte. Trissino nam Palladio onder zijn intellectuele hoede waardoor deze de mogelijkheid krijgt zich te verdiepen in de architectuur. Bovendien geeft Trissino hem zijn naam die nu zo beroemd is: Palladio (naar Pallas Athene). Palladio's eerste belangrijke opdracht als architect kwam in 1549, namelijk het ontwerp voor een nieuwe voorkant voor de **Basilica van Vicenza**. Kort daarop volgt het **Pallazo della Ragione**. Vervolgens krijgt hij van de adel van Vicenza en Venetië opdrachten om villa's voor hen te bouwen. Later wordt hij ook nog de stadsarchitect van Venetië, maar hij verloor, pikant detail, samen met Michelangelo, de ontwerp wedstrijd voor de Rialto-brug!

Palladio had een evenwichtige, rustige en klassieke stijl die beschouwd wordt als het hoogtepunt van de renaissance – architectuur. Hij combineerde elementen uit de Romeinse en Griekse bouwkunst met perfecte verhoudingen, ritmische symmetrie en harmonieuze proporties van de Renaissance. Vooral in zijn villa's streefde Palladio naar deze elementen, meer dan anderen van zijn tijd.

← Andrea Palladio: Villa Cornaro

Dit plaatje geeft een mooi inzicht in de aard van Palladio's ontwerpen: kamers van verschillende grootten in evenwichtige onderlinge verhoudingen. (De middelste grote kamer is bijvoorbeeld gelijk aan twee kleine kamers) Palladio maakt gebruik van een standaardreeks van basiseenheden: ruimtes, kamers en kamertjes, zuilen. Hij zag bijvoorbeeld de afstand tussen de zuilen als een integraal onderdeel van de volgorde. Zo hebben Ionische

zuilen een andere intercolumnisatie dan Corinthische zuilen. De laatste 2 diameter, de eerste 2¼ diameter. De orde en volgorde van deze 'constituenten' worden - voor het eerst in de Renaissance architectuur - een potentiële generator van zowel tweedimensionale als driedimensionale schema's. Palladio maakt dus gebruik van een "grammatica van vormen en proporties", en van een vastgelegd "vocabulaire" van motieven (Burns z.j. en zie (waarschijnlijk) ook Hersey en Freedman 1992). Palladio is op zoek naar de *meest geëigende* vorm van architectuur zoals ook zijn leermeester Trissino zocht naar de *meest geëigende* vorm voor een geschreven Italiaans, in een periode waar geen literaire versie van de taal bestond (behalve dan een Toscaanse die door Dante, Petrarca en Boccaccio werd gebezigd, dit echter in de veertiende eeuw). Hier is wellicht sprake van een intellectuele osmose: Trissino op zoek naar de linguïstische structuur voor een geschreven '*vernacular*' en Palladio op zoek naar een structurele benadering van architectuur. Overeenkomst: de ideale volgorde van eenheden als nomina, pronomina, verba, kamers, kamertjes, ruimtes, zuilen. Voor beiden gaat het niet om een 'correcte' vorm van taal of architectuur, maar om die vorm van taal of architectuur die het meeste **effect** op mensen zou geven. Trissino was ervan overtuigd dat literair effect gebaseerd is op linguïstische regels, op grammatica en woordkeuze. Hij stond dan ook een meer

eclectische benadering voor in het linguïstisch debat toentertijd, de *Questione della lingua* over de standaardisatie van een geschreven Italiaans, die volgens anderen (Bembo bijvoorbeeld) zich zo ver mogelijk van alledaags en dus veranderend. taalgebruik zou moeten bevinden (Brancato 2001).

En zo is dus een linguïstisch verband gelegd tussen Venetië en Jan Luif. Wellicht is het dit onbewuste ervaren van de grammatica van Palladio in zijn bouwwerken die Jan naar deze stad trekt. Wellicht ligt ook Jans' eigen renaissancistische aard hieraan ten grondslag. Meldt hij niet met groot enthousiasme in de inleiding van *In het verband met de zin*, dat van de gebruikte grammatica's "sommige elementen ervan in grote lijnen terug (gaan) op een beschrijving van het Grieks van meer dan tweeduizend jaar geleden" (Luif 1994:1).

1 Over Venetië gesproken, ik heb *trouwens* Luifs huis in Venetië gezien!

Wat zeg ik hier? Spreek ik hier een oordeel uit omdat ik de bijwoordelijke bepaling van modaliteit "*trouwens*" gebruik? (Luif *In verband met de zin* 5.8 p 62-63). "Vind" of "denk" ik nu iets over het zien van Luifs vaste logeeraadres in Venetië? *Trouwens* valt immers volgens Luif onder de zinsbepalingen omdat ze het oordeel van de spreker uitdrukken over de gehele inhoud (cursivering IvA) van de zin., net zoals *misschien*, of *gelukkig* hetgeen getoetst kan worden met de '*het is ...zo, dat-proef*'. Luif geeft de volgende voorbeelden:

- 2 De prins is *gelukkig* weer helemaal de oude
- 2a *Het is gelukkig zo, dat* de prins weer helemaal de oude is.
- 3 Ga je vanavond *trouwens* nog mee naar de film?
- 3a Is het *trouwens zo, dat* je vanavond meegaat naar de film?

Het stuk *Het is ... zo, dat* drukt volgens Luif het oordeel van de spreker uit, het stuk erna de overige inhoud van de oorspronkelijke zin. Maar welk oordeel spreekt er nu eigenlijk uit *trouwens*? Zie ook mijn zin hierboven:

1a Over Venetië gesproken, het is *trouwens* zo, dat ik Luifs huis in Venetië heb gezien.

Is dit een oordeel over de inhoud van de zin dat ik dat huis heb gezien? Wat betekent *trouwens* eigenlijk? Stel dat we *trouwens* hier vertalen met *overigens*, dan "is het overigens zo, dat ik het huis heb gezien". *Overigens* betekent hier zoiets als "Voor het overige". Voor het overige *wat*? Zitten we hier eigenlijk nog wel op zinsniveau? Nee, is mijn stellige mening na jarenlange ervaring met het analyseren van waargebeurde gesprekken en in volle bewondering voor het vermogen van mensen om 'online' tijdens een gesprek grotere eenheden bestaande uit zinnen (gespreksconstituenten?) waar te nemen. Hoe weet ik dat? Door de analyse van het gebruik van onder meer het woordje *trouwens*!

Beschouwen we het volgende waargebeurde gesprek over studiekeuze tussen Bea en Aad, waarin Aad 'plotseling' vraagt waar Bea's vriend Max is:

Fragment 1 "Max"

1. BEA: Als je Taalwetenschap studeert kan je meer in Spanje dan als je Nederlands studeert
2. AAD: ja precies en waar is Max *trouwens*?
3. BEA: Max, die is thuis, aan het studeren.

In dit fragment is het locale gespreksonderwerp in regel 1. (en ervoor) het internationale bereik van de taalwetenschapper versus de neerlandicus waarop AAD in regel 2 reageert met 'ja precies' om dan in één adem een nieuw lokaal onderwerp te introduceren: de verblijfplaats

van Max. Dat AAD zich dit bewust is wordt geïndiceerd door zijn gebruik van *trouwens*. Het is dus in bepaalde zin wel een zinsbepaling, zoals we ook zien uit het feit dat het overal geplaatst kan worden (de “het is zo...dat-proef doet het overigens niet met wh-zinnen)

- 2b ja precies en *trouwens* waar is Max?
- 2c ja precies en waar is *trouwens* Max?

Trouwens is hier dus nog steeds een zinsbepaling, het zegt iets over de zin, maar niet op inhoudelijk niveau zoals bij *gelukkig* of *misschien*. Deze *trouwens* geeft geen oordeel over de *inhoud* van de zin, en is m.i. dus geen bepaling van modaliteit. Wel zouden we kunnen zeggen dat *trouwens* in (2) een metatalig 'oordeel' geeft over de **plaats van de zin** in het gesprek.

Door het gebruik van *trouwens* geeft een spreker aan dat hij of zij van lokaal onderwerp verandert en dit niet 'pardoes' wil doen. Dit bijwoord functioneert dus eerder op metatalig niveau: het zegt iets over de plaats van de zin in het grotere verband van de gespreksorganisatie. *Trouwens* is dus vooral een *discourse marker*, in het bijzonder een *topic shift marker*.¹

Laten we nu nog eens een waargebeurd fragment bekijken (waaruit meteen blijkt dat de sprekende mens zinnen uit, die een grammaticus aan tafel nauwelijks kan verzinnen):

In fragment "Kwak" hieronder zijn NEL, BAS en hun vader PAP geintjes aan het maken en in regel 4 geeft NEL ons meer inzicht in de interactionele functie van *trouwens*: zij snijdt een ander onderwerp aan en markeert dit eerst met “*trouwens*” als *topic shift marker*, met daarna voor de hoorders nog expliciet een metatalige uitspraak "over over de weg oversteken gesproken" waarin zij haar associatie (tegenwoordig: "het bruggetje") naar de overburen duidelijk maakt.

Fragment 2 “Kwak”

1. PAP: het lijkt meer op een eend die de weg oversteekt haha “tok tok tok”
2. NEL: dat is een kip Pap een eend zegt “kwak”
3. BAS: kwek kwak kwak kwak haha
4. NEL: *trouwens* over over de weg oversteken gesproken, hier verderop bij Emiel z'n zus krijgen ze weer jonge katjes.

Ook in de volgende zin (5) geeft de spreker eerst middels een metatalige uitspraak duidelijk te kennen dat hij zich bewust is van het feit dat hij 'plotseling' afwijkt van het locale gespreksonderwerp door verheugt zijn cijfer voor wiskunde te melden.

(5) *effe tussen haakjes*, ik had *trouwens* een 7 voor wiskunde

Hieronder voorbeeld (6) waarin de onderwerpsverandering alleen met *trouwens* wordt gemarkeerd door een vijftienjarige die plotseling op moet merken dat hij de cassetterecorder waarop het gesprek wordt opgenomen wel een mooi ding vindt

(6) ik vind het wel een wreed ding *trouwens*.

¹ Net zoals “by the way” (door Nederlanders) of “in ieder geval” (waarmee men terugkeert naar een eerder gespreksonderwerp).

In mijn korte queeste voor deze feest cd-rom viel mij *trouwens* op dat de ANS helemaal niets zegt over *trouwens* en dat de Van Dale als betekenis geeft:

'bw in waarheid, overigens, Gebezigd om een verwachte tegenwerping

bijvoorbaat te ontzenuwen: 'ik kon *trouwens* niet anders doen'.

Mijn (voorlopige) analyse hierboven sluit opvallend genoeg Van Dales interpretatie niet uit, indien we voor 'een verwachte tegenwerping' invullen dat dit gaat om een verwachte tegenwerping van de hoorder die geen genoeg zal nemen met een plotselinge onderwerpsverandering in het gesprek.

Kort samengevat komt bovenstaande er dus op neer dat voor een volledige interpretatie van '*trouwens*' de blikken van de gespreksanalytica of grammaticus over de grenzen van de zin moeten reiken. Zoals Palladio zijn kamers en kamertjes evenwichtig ordende: zo ordenen mensen in alledaagse gesprekken de gespreksonderwerpen. Daar waar het evenwicht uit balans dreigt te raken, omdat men 'pardoes' een ander onderwerp wil aansnijden, markeert men deze *topic shift* met *trouwens*, waardoor men inhoudelijk onverwante zinnen op elegante en 'hoordervriendelijke' manier met elkaar verbindt. Kortom: men houdt rekening met het effect op de mensen, net zoals Trissino en Palladio dat deden.

Andrea Palladio
Il Redentore (Facade)

Ingrid C. van Alphen.

Taalwetenschap. Universiteit van Amsterdam

i.c.van.alphen@hum.uva.nl

Dankzeggingen:♥

Het idee voor deze bijdrage ontstond n.a.v. het werkstuk van mijn 13-jarige dochter Victorine (Van Alphen 2002), waaruit de gegevens over de levensloop van Palladio zijn overgenomen.

De plaatjes in dit artikel komen van de site van het *Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio* (zie bibliografie onder Burns)

De fragmenten "Max" en "Kwak" komen uit de transcripten van de studenten Taalwetenschap Maria Rosich Andreu en Jorrien Roozendaal. De andere voorbeelden uit mijn collectie gesprekken van vijftienjarigen.

Bibliografie:

Van Alphen, Victorine (2002) *Andrea Palladio*. Geschiedeniswerkstuk Barlaeus Gymnasium Amsterdam

Burns, Howard (2001) *Andrea Palladio Biography* op de (prachtige) site van het Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio www.cisapalladio.org

Brancato, Dario (2001) *Toward the definition of a standard: spoken and non-verbal languages in Early Modern Italy*. www.semiotica.com

Luif, Jan. (1994) *In verband met de zin. Inleiding in de Nederlandse Spraakkunst*. Amsterdam University Press

Niet meer leverbaar (en dus niet ingezien) maar wellicht een bewijs van de "grammatica" van Palladio's ontwerpen:

Hersey, G & R. Freedman (1992). *Possible Palladian Villa's*. Cambridge MIT Press + CD ROM om op basis van een aantal basisprincipes van Palladio eigen villa's te genereren.